

ԱՐՄԱՆ ԱՆԴՐԻԿՑԱՆ

Ազգագրության և հնագիտության ինստիտուտի

Միջուռքի հետազոտության բաժնի

կրտսեր գիտաշխատող

ՀՏԴ 27-9:93/94

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ՄԻՐԻԱՅԻ ԵՎ ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՀԱՅ
ՀԱՄԱՅՆՔԵՐԻ ԿՅԱՆՔՈՒՄ**

Բանալի բառեր. եկեղեցի, համայնք, հիմնախնդիրներ, քրիստոնեական եկեղեցիներ, դավանանք:

Key words: church, community, problems, churches of different denomination, religion, faith.

Ключевые слова: церковь, община, проблемы, церкви разного вероисповедания (толка), религия, вера.

Հայ գաղութը ներառում է առաքելական, կաթողիկե և ավետարանական շերտերը: Նրանց հարաբերություններում եկեղեցական տազնապ կամ կրոնական հարց չկա, ինչպես երկու թնի բաժանված միությունների հարաբերություններում: Այդ հարաբերություններն ավելի սահուն են, ամեն մեկն իր սահմանն ունի, իր առաջ ծառացած խնդիրները, և միակ հրամայականն առողջ համագործակցությունն է: Միրիայի հայ գաղութը պետության կողմից գրանցված է իբրև կրոնական փոքրամասնություն: Եվ այս պարագայում որոշ տարբերություն կա Հայ առաքելականի, Հայ կաթողիկեի և Հայ ավետարանականի միջև: Այս հանգամանքը, անշուշտ, զգալի է նաև այն իմաստով, որ եկեղեցուն կամ կրոնական հաստատություններին տրված են որոշ իրավունքներ, ամեն մի եկեղեցի կամ առաջնորդարան ունի իր դատարանը: Եկեղեցին համարվում է տվյալ կրոնական փոքրամասնության ղեկավար մարմինը, կարգավորում է իր համայնքի իրավական գործառնությունները, նաև պետության մոտ իր համայնքի ներկայացուցիչն է, իսկ համայնքի առաջ՝ պետության: Այն, որ մեր եկեղեցին դատաիրավական համակարգ ունի, ընդունված և հաստատված է Արդարադատության նախարարության կողմից, այնպես որ, հայ ավետարանականը չի կարող իր խնդիրները լուծել հայ կաթողիկե եկեղեցում, իսկ հայ կաթողիկեն էլ չի կարող իր հարցերը լուծել Հայ առաքելական եկեղեցում: Միրիայում Հայ կաթողիկե համայնքի պատմությունը վերագրվում է 1670-1700-ականներին: Այդ շրջանում Պարսկաստանից, Արևելյան և Արևմտյան Հայաստանի տարբեր շրջաններից բազմաթիվ հայեր են ներգաղթել Միրիա և տարբեր

հանգամանքների արդյունքում դավանափոխ եղել, այսինքն՝ ընդունել են կաթոլիկություն: Այս հարցի հետ կապված շատ ու շատ իրողություններ դեռևս անհայտ են պատմությանը: Հայ կաթոլիկները Ցեղասպանության արհավիրքները չեն տեսել: Սակայն, երբ Մարաշի 1920թ. հայտնի դեպքերից հետո հայ կաթոլիկները եկան Հալեպ, նաև Դամասկոս, այնտեղ արդեն կար կաթոլիկե համայնք, հայ կաթոլիկե եկեղեցի և գերեզմանատուն: Նույնիսկ մի մասն առաջին երկու-երեք տարիները գերեզմանատանն են ապաստան գտել:

Հայ կաթոլիկե միությունը հիմնվել է 1944 թ.ին. համայնքը շատ փոքր է, ունի առաջնորդարան: Դամասկոսի կաթոլիկ հայերի առաջնորդը Հովսեփ եպիսկոպոս Արնաուտյանն է: Հայերի կառուցած եկեղեցին չէր օգտագործվում որպես այդպիսին և միայն վերջերս, այսինքն՝ երկու տարի է, որ վերակառուցվեց, բայց այժմ էլ չի օգտագործվում: Գտնվում է Դամասկոսի Բաբ Թումա թաղամասում:

Ամեն կիրակի եկեղեցում հայերեն ծիսակատարություն է արվում, բայց դրա կողքին արաբերենով էլ է ծիսակատարություն արվում այն մարդկանց համար, ովքեր, դժբախտաբար, պատճառաբանում են, թե չեն հասկանում: Պատարագների գլխավոր անցքերը հայերենով են տրվում, երգեցողությունը՝ արաբերենով, մի քանի շարական էլ հայերեն է հնչում: Այսպես, ինչ-որ խառը բան է ստացվում: Բայց տոնական օրերին ողջ ծիսակատարությունը պարտադիր հայերենով է մատուցվում: Միայն Ավետարանն ընթերցվում է արաբերենով: Կաթոլիկե համայնքի հոգևորականները ծագումով են միայն հայ. նրանք հին հայերից են: Այդպիսի մարդիկ կան նաև առաքելական համայնքում, բայց նրանք գրեթե ամբողջությամբ կտրված են եկեղեցուց: Եթե պսակ կամ մկրտություն ունենան, մեկ-մեկ գնում են: Երբ թաղումների ժամանակ գալիս են, տեսնում ես՝ լրիվ արաբացած մարդիկ են¹: 1846-ին Պոլսի մեջ հիմք դրվեց հայ ավետարանական շարժման, և այդ օրվանից շարժումը տարածում գտավ: 1922-ից Դամասկոսում հայ ավետարանականները պաշտոնապես եկեղեցի և դպրոց են ունեցել՝ համոզված լինելով, որ դպրոցն ու եկեղեցին քրիստոնեական դաստիարակության մեջ միշտ պետք է կողք կողքի լինեն: Հատկանշական է, որ բոլոր դպրոցները եկեղեցու հետ են հիմնվել: Դեռևս Օսմանյան կայսրության շրջանում էթնոդավանական փոքրամասնությունների բաժանումները եղել են միլլեթի սկզբունքով: Հայ ավետարանականներն էլ՝ որպես բողոքական, ունեցել են իրենց

¹ Ա1+(2015) Հայկական եկեղեցիների անմխիթար վիճակը Սիրիայում(հոդված), էջ4-5

ինքնությունը կամ պատկանելությունը: Պարզապես Հայաստանյայց ավետարանական եկեղեցի է եղել: Մինչ 2005 թ-ը հովիվ չի եղել, Այնճարի հովիվն էր, որ մոտ լինելու պատճառով ամիսը մեկ գալիս էր Դամասկոս, իսկ կիրակի օրերին տեղական ուժերով տարբեր քարոզիչներ էին քարոզում, որ հավատքը պահպանվի: Համայնքում այնպիսի մարդիկ կան, որ աստվածաբանական ուսում չունեն, բայց կարող են քարոզել. նրանք հզոր հավատք ունեն: Հայ ավետարանական եկեղեցին ունի դպրոց, որ Բաբ Թումա թաղամասում է և եկեղեցուն է պատկանում, դրանից բացի, նորից Բաբ Թումայում բավական մեծ հողատարածք ունի, որ համայնքին է պատկանում: Նաև կալվածքների հանձնախումբ ունեն, որ պատասխանատու է ունեցվածքը տնօրինելու հարցում: Ունեն Տիկնանց վարչություն և Երիտասարդաց պատանյաց վարչություն: Քարոզը, պաշտամունքը, Սուրբ գիրքը, բոլորը հայերեն են: Ի տարբերություն 1950-ականների, երբ համայնքը ներքաշված էր գաղափարախոսական տարբեր վեճերի ու հակասությունների մեջ, ներկայումս այն ավելի միասնական կառույց է, որի տարբեր շերտերի ու շրջանակների մեջ կա երկխոսություն և համագործակցություն: Սակայն սիրիահայ համայնքում կան առանձին կնճռոտ խնդիրներ, որոնք վաղ թե ուշ կարիք ունեն կարգավորվելու: Այդ խնդիրներից է թեմական հարցը, որ գոյություն ունի Դամասկոսի հայ համայնքում: Հայոց թեմի առաջնորդանիստը Ս. Սարգիս եկեղեցին է /թեմը ևս մի եկեղեցի ունի Հոմա քաղաքում/: Դեռևս Օսմանյան տիրապետության ներքո Դամասկոսի փոքրաթիվ համայնքը կենտրոնացած է եղել այդ վանքի շուրջ: XIX դարավերջին և XX դարի սկզբին Դամասկոսում ապրել էր շուրջ 1000 հայ: Դամասկոսահայ համայնքը մեծապես համալրվել է 1915թ. Հայոց ցեղասպանությունից մազապուրծ գաղթականներով, ապա Կիլիկիայից փախստական հայերով: 1925-27թթ. Սիրիայում հակաֆրանսիական ապստամբության հետևանքով Դամասկոսում հաստատված շուրջ 15.000 հայերի զգալի մասը հեռացել է Դամասկոսից և գաղթել Լիբանան ու այլ երկրներ: Ներկայումս դամասկոսահայերի թիվը չի գերազանցում 5-6 հազարը: Դամասկոսի թեմը կազմավորվել է XV դարի կեսին Երուսաղեմի հայոց պատրիարքության կողմից և գործել նրա ենթակայության ներքո մինչև 1929թ.: Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության Լիբանանում հաստատվելու շրջանում (Մեծ եղեռնից և 1921-ին Կիլիկիայի հայաթափումից հետո նրա ենթակայության տակ էր մնացել միայն Հալեպի թեմը): 1929-ին Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գևորգ Ե Սուրենյանցի օրհնությամբ Երուսաղեմի հայոց պատրիարքությունը Բեյրութի և Կիպրոսի թեմերի հետ Կիլիկիո աթոռին է փոխանցել նաև Դամասկոսի թեմը: Թեմական հարցը պառակտել է դամասկոսահայ համայնքը, որը գործնականում բաժանված է երկու թևի: Առաջինի մեջ մտնում են

Էջմիածնական կողմնորոշում ունեցողները՝ հնչակյան, ռամկավար, բարեգործական և կոմունիստ շրջանակները, մյուս թևում՝ դաշնակցական, որոնք անթիլիասական կողմնորոշում ունեն։ Վերջիններս բոյկոտում են այն միջոցառումները, որոնք կազմակերպվում են Դամասկոսի Հայոց թեմի առաջնորդի հովանավորությամբ։ Թեմական հարցը վերաճել է գործնականում չհանգուցալուծվող խնդրի, որը շատ դեպքերում ջլատում է համայնքի ուժերը։ Այդ պայքարն առավել ակնհայտ է դառնում տեղական ազգային իշխանության ընտրությունների ժամանակ։ Երկու թևերը պարբերաբար հակադարձում են միմյանց, զգալի ռեսուրսներ ներդնում՝ հաղթելու տեղական ազգային ընտրություններում։ Այս իրողությունը վերաճել է ազդեցության ընդլայնման մի յուրատեսակ պայքարի և պայմանավորված է որոշակի քաղաքական և տնտեսական շահերով։ Անգամ համահայկական նշանակություն ունեցող միջոցառումները, այդ թվում՝ Եղեռնի զոհերի հիշատակի օրը՝ Ապրիլի 24-ը, Դամասկոսում նշվում է տարանջատ։

Շատերի կարծիքով՝ թեմական խնդիրն ըստ էության ակտիվություն է մտցնում համայնքում, սակայն այդ երևութական աշխուժությունն անառողջ մրցակցության արդյունք է դառնում։ Հարկ է նշել, որ չնայած թեմական հարցը հանդես է գալիս որպես տարանջատող գործոն, դամասկոսահայ համայնքն ապրում է ազգային աշխույժ կյանքով։ Դամասկոսում գործում են հայկական ավանդական կուսակցությունների մասնաճյուղերը, մի շարք ազգային դպրոցներ, բարեգործական հաստատություններ²։

Լիբանանը հայ եկեղեցական խոշորագույն կենտրոններից է։ Այստեղ է գտնվում Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսությունը։ Իր ողջ պատմության ընթացքում Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսությունը ակտիվորեն ներգրավված է եղել հայ ժողովրդի հոգևոր, կրթամշակութային և սոցիալական կյանքում։ 1915 թ. Հայոց ցեղասպանությունից հետո այն իր անմիջական մասնակցությունն է բերել հայ սփյուռքի ձևավորման և կազմակերպման գործում։ 1995 թ.-ից ի վեր Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսն է Արամ Ա Քեչիճյանը։ Լիբանանի Հայ Առաքելական թեմի առաջնորդն է արքեպիսկոպոս Գեղամ Խաչերյանը։ Լիբանանի հայ կաթողիկե համայնքը ստվարացել է 19-րդ դարի 30-ական թվականներին

² Սիրիայի հայ համայնքը. արդի հիմնախնդիրներ, էջ 55-56

<http://libmindiasspora.am/wp-content/uploads/2016/06/01-Siriayi-hay-hamaynk.pdf>

թուրքական գավառներում ծավալված կաթողիկեների հանդեպ հալածանքների հետևանքով: Համայնքի թվաքանակն աճել է 1920-ականներին կիլիկիացի գաղթականների ներհոսքի հաշվին: Դեռևս 19-րդ դարում կառուցված Զմմառի վանքը հանդիսանում է ողջ աշխարհի կաթողիկե հայության վարչական կենտրոնը: Կաթողիկե հայոց կաթողիկոս-պատրիարքը Ներսես Պետրոս ԺԹ Թարմունին է: Լիբանանի թեմի առաջնորդն է եպիսկոպոս Վարդան Աշգարյանը: Հայ Կաթողիկե պատրիարքարանը ուղղակիորեն ենթարկվում է Վատիկանին, որի շնորհիվ լայն կապեր ունի միջազգային շրջանակներում և մեծ օժանդակություն է ցուցաբերում համահայկական ծրագրերին: Հայ Ավետարանական համայնքը փոքրաթիվ է և մաս է կազմում Լիբանանի ավետարանական եկեղեցու, ուր հայ ավետարանականները ունեն մեծամասնություն և զգալի կշիռ: Մերձավոր Արևելքի Հայ Ավետարանական եկեղեցիների նախագահն է վերապատվելի Մկրտիչ Կարազյոզյանը: Մերձավոր Արևելքի Հայ Ավետարանական եկեղեցիների կենտրոնական մարմնի առենապետն է վերապատվելի Սողոմոն Քիլադփյանը:

Կազմակերպական գործունեությունն առնչվում է հայ համայնքի կառույցների հետ: Վերջիններս աչքի են ընկնում ոչ միայն առատությամբ և տեսակային բազմազանությամբ (եկեղեցական, կրթական, մշակութային, տեղեկատվական և այլն), այլև իրենց գործունեության նշանակությամբ: Դրանց մեջ կան այնպիսիք, որոնց գործունեությունը դուրս է գալիս նեղ համայնքի շրջանակներից և ձեռք է բերում տարածաշրջանային (գործունեությունը տարածվում է Մերձավոր և Միջին Արևելքի մյուս հայ համայնքների վրա ևս) ու համազգային բնույթ:

Այս տեսակետից հիշատակման արժանի են մասնավորապես հոգևոր-եկեղեցական կառույցները.

1. *Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսությունը (Անթիլիաս)*. որը համազգային կառույց է, քանի որ, լինելով Հայ Առաքելական եկեղեցու չորս նվիրապետություններից մեկը, Սփյուռքի առաքելական հայերի մի մեծ հատվածի հոգևոր կենտրոնն է:

2. *Հայ Կաթողիկե պատրիարքարանը (Զմմառ)*. համազգային կառույց է, քանի որ ողջ կաթողիկե հայության հոգևոր կենտրոնն է:

3. *Մերձավոր Արևելքի Հայ Ավետարանական եկեղեցիների միությունը (Բեյրութ)*. ներառում է տարածաշրջանի 6 երկրների՝ Թուրքիայի, Իրանի, Իրաքի, Սիրիայի, Լիբանանի, Եգիպտոսի, ինչպես նաև Հունաստանի և Ավստրալիայի հայ ավետարանական համայնքները: Քանի որ Մերձավոր և Միջին Արևելքի հայ համայնքներն ավելի շատ բնորոշվում են որպես կրոնական ընդհանրություններ և ղեկավարվում են եկեղեցիների կողմից, ապա կարելի է արձանագրել, որ այդ տարածաշրջանի հայ

համայնքների կենտրոնական ղեկավար կառույցները, ի դեմս վերոհիշյալ հաստատությունների, գտնվում են Լիբանանում: Խոսքն իրապես վերաբերում է Մերձավոր և Միջին Արևելքի հայության բոլոր երեք դավանանքային շերտերին՝ հայ առաքելականներին, կաթողիկեներին և ավետարանականներին³:

Ա. Անդրիկյան

**Հայկական եկեղեցիների դերը Սիրիայի և Լիբանանի հայ
համայնքների կյանքում
Ամփոփում**

Հոդվածում քննարկվում են տարբեր հայկական եկեղեցիների բազմակողմանի մասնակցությունը Սիրիայի և Լիբանանի հայ համայնքային կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներում: Փորձ է արվում հստակ վերլուծել հայկական եկեղեցիների տարբեր քրիստոնեական դավանանքների առաքելությունը վերը նշված հայ համայնքների և ամբողջ հայ ժողովրդի պատմության ամենակարևոր իրադարձությունների համատեքստում: Այսպիսով, ոչ միայն Սիրիայում և Լիբանանում տարբեր կրոնական դավանանքների հայկական եկեղեցիների ձևավորման, գոյատևման և ամրապնդման ուղին է նկատվում, այլև լուսաբանվում է իրենց ներկա կարգավիճակի և արդի իրողությունների առանձնահատկությունները:

А. Андриян

**Роль армянских церквей в жизни армянских общин в Сирии и Ливане
Резюме**

В статье рассматривается многостороннее участие различных армянских церквей практически во всех аспектах жизни армянских общин в Сирии и Ливане. Представлена попытка анализа миссии армянских церквей разных христианских конфессий в контексте наиболее важных событий в истории вышеупомянутых армянских общин и армянского народа в целом. Таким образом, не только прослеживается путь становления, выживания и укрепления армянских церквей различных религиозных конфессий в Сирии

³ Լիբանանի հայ համայնքի արդի հիմնախնդիրները դասագիրք-Վահան Բայրությունյան էջ 24-25:

и Ливане, но также сделана попытка охватить ключевые атрибуты их нынешнего статуса и особенности современных реалий.

A. Andrikyan

**The role of Armenian Churches in the life of the Armenian Communities
in Syria and Lebanon**

Summary

The article dwells on the multifaceted involvement of different Armenian Churches in almost every single aspect of life in the Armenian communities in Syria and Lebanon. The perspective offered views the fundamental partaking missions of Armenian Churches of different Christian denomination within the contexts of absolutely crucial events in the history of the above-mentioned Armenian communities and Armenian people in general. The paper not only traces back the history of accomplishment or survival of the Armenian Churches of different religious denominations in Syria and Lebanon but also it tries to cover the key attributes of their current status and actuality.